Alfonsas MOTUZAS
Uniwersytet im. Witolda Wielkiego – Kowno

DROGA KRZYŻOWA LITEWSKICH KALWARII I JEJ ZWIĄZEK Z POLSKĄ

Jedną z praktyk modlitewnych, spotykanych w katolickim Kościele Polski i Litwy, jest droga krzyżowa kalwarii, którą tworzą miejsca lub stacje przeznaczone dla uczczenia męki Chrystusa i cierpienia Maryi. Tego typu kalwarie są rozmieszczone na otwartej przestrzeni albo w kapliczkach na dziedzińcu kościelnym czy zamkniętym terenie klasztornym, z ustawionymi tam obrazami i rzeźbami. Ich odwiedzanie jest połączone z rozmyślaniem o męce Pańskiej, odmawianiem pewnych modlitw, śpiewaniem pieśni oraz odprawianiem odpowiednich obrzędów.

Droga krzyżowa litewskich kalwarii jest jednym z obiektów nauki historii i religii katolickiej. Te obiekty nie tylko przedstawiają drogę krzyżową wspólną dla wielu narodowości, lecz także wskazują na ich specyfikę, która powstała pod wpływem kultury etnicznej danego narodu. Dlatego droga krzyżowa kalwarii jest uważana za szczególne zjawisko historyczne obrzędowej kultury liturgicznej i etnicznej.

Niewiele jest studiów naukowych poświęconych historiograficznemu badaniu drogi krzyżowej litewskich kalwarii. W niniejszej pracy znajdujące się uogólnione wyniki długoletnich badań, prowadzonych przez autora, pozwalają spojrzeć na drogę krzyżową litewskich kalwarii z naukowego punktu widzenia. Praca ta jest aktualna nie tylko dla nauki historii Kościoła, lecz również dla całego Kościoła katolickiego, gdyż tutaj najprawdopodobniej pierwszy raz są omawiane źródła pochodzenia drogi krzyżowej tych kalwarii i porównywane pod względem historycznym z analogicznymi kalwariami w innych krajach, co pozwoliło odzwierciedlić ich wzajemne właściwości.

Spośród naukowców pierwszy o litewskich kalwariach w aspekcie historycznym wypowiedział się w roku 1643 Mikołaj Bardowski[1].

---

[1] *Echo albo odgłos z kalwaryjskich gór pochodzący...* (bm); *Novae Hierusalem fax nova ingentem Christi gratiarum thesaurum in Samogitia per... d. Georgium Tyszkiewicz... revelans...*, Vilnae 1643; *Panegyricus illustrissimo... d. Georgii Tyszkiewicz... ob translatum in Samogitiam Calvariae Montem compositus...*, (bm).

Drogę krzyżową kalwarii wileńskiej w latach 1831–1832 opisał nieznany autor w książce: *Przewodnik obchodzącym pamiątkę Zbawiciela naszego Jezusa Pana dróg Jerozolimskich w diecezji Wileńskiej.* W roku 1856 litewska poetka Karolina Proniewska wierszem opiewała żmudzką kalwarię w tomiku: *Festyna Wielkiej Kalwaryi na Żmudzi.* W roku 1848 pisał o tym żmudzki biskup Motiej Wołonczewski w pracy: *Žemaijtiu Wiskupiste.* Historyk Adam Honory Kirkor poruszył tę tematykę w swych wileńskich baedekerach: *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach...* (Wilno 1856) oraz *Przewodnik. Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawę...* (Wilno 1862). W roku 1906 ksiądz Antanas Ragaisis wydał oddzielną książkę poświęconą kalwarii żmudzkiej *Žemaičiu kalvarijos apraśymas.* Niezwykle poczytny okazał się *Przewodnik po Kalwaryi dla obchodzących pamiątkę męki Chrystusa Pana przy Kościele Parafjalnym Werkowskim Ś. Krzyża na Kalwaryi* (Wilno 1913; wyd. 14) ks. Piotra Bartnikowskiego. Następne wydania ukazywały się jeszcze w latach następnych.

Ksiądz Jonas Totoraitis w studiach: *Žemaičiu Kalvarija* (1936) i *Lietuvos Jeruzale* (1937) pisał o wkładzie zakonu marianów dla rozwoju nabożeństwa drogi krzyżowej kalwarii w Litwie. W roku 1940 ukazała się książka ks. Stanisłovasa Kiśkisa *Vilniaus Kalvarijos. Vadovelis Kryžiaus keliui eiti* [Kalwarie wileńskie. Przewodnik do obchodzenia drogi krzyżowej] oraz książka Vincasa Taškunasa *Vilniaus Kalvarijos, arba Kryžiaus Kelias* [Kalwarie wileńskie albo droga krzyżowa]. Jonas Vaišnora w monografii (1958) *Marijos garbinimas Lietuvoje* [Czczenie Maryi na Litwie] oraz historyk Grigas Valančius w dwuczęściowej opowieści historiograficznej (1978) *Žemaičią Didysis* [Wielki na Żmudzi] wypowiedzieli się na temat genezy nabożeństwa drogi krzyżowej litewskich kalwarii.

Ważne informacje o litewskich kalwariach XVII–XVIII wieku opublikowali także polscy naukowcy, a mianowicie: ks. Władysław Smereka, *Drogi krzyżowe. Rys historyczny i teksty (studium pasyjne)*, Kraków 1980 (wyd. II); ks. Augustyn Chadam, *Śpiewnik kalwaryjski* (1984); ks. Józef Barcik, *Kalwaria pacławska* (1985); ks. Jerzy Kopeć, *Droga krzyżowa* (1987); ks. Romuald Rak, *Śpiewy w czasie drogi krzyżowej*; Teresa Fridelówna, *Tradycje kalwarii wileńskiej* (1996); ks. L. S., *Kalwaria zebrzydowska* (1998). Ich publikacje pomogły autorowi niniejszej pracy ustalić typy dróg krzyżowych litewskich kalwarii, ich genezę, jej przyczyny oraz odnaleźć reguły i zbieżności.

O Drodze Męki Chrystusowej w Jerozolimie z litewskich autorów pod koniec XVI wieku pisał Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka".

W latach 1582–1584 odbył on podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu, podczas której odwiedził m. in. Jerozolimę i poznał zwyczaje obchodzenia drogi krzyżowej. Parę lat później (1590/91) opracował polski diariusz tej podróży, ale go w tej wersji nie ogłosił drukiem. Dopiero w roku 1601 ukazała się ona w łacińskiej przeróbce Tomasza Tretera, ujętej w formie czterech fikcyjnych listów do niezidentyfikowanego adresata, pt. *Hierosolymitana peregrinatio illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivilli* (Braniewo 1601). Ta wersja zyskała duży rozgłos w Europie. Opublikowano ją w Antwerpii (1614), Turynie (1753), Koszycach (1756), a w przekładzie niemieckim już w roku 1603 i 1609, po rosyjsku – w 1787 i 1879 r. Pierwszy przekład polski ogłosił Andrzej Wargocki: *Peregrynacya abo pielgrzymowanie do Ziemie Świętej* (Kraków 1607). W tym i następnych stuleciach ukazało się jeszcze kilka wydań tej wersji[2].

Historyczne badania nad zjawiskiem kalwarii, prowadzone przez Kościół katolicki Litwy i Polski w XVII–XVIII w., stały się podstawą dla przeprowadzenia wyczerpującej analizy tego fenomenu. Toteż celem poniższego opracowania jest ustalenie związku kalwarii na Litwie z analogicznymi kalwariami polskimi poprzez historiograficzną analizę czynników założenia dróg krzyżowych kalwarii litewskich. Od strony metodologicznej przyjęto następujące zasady:

1. Opierając się na opublikowanych materiałach historycznych, etnologicznych i wypraw badawczych, zostaną opisane drogi krzyżowe kalwarii litewskich.

2. Przedstawiona będzie ich historiograficzna geneza.

3. Ustalone zostaną przyczyny ich powstania poprzez porównanie z kalwariami innych krajów.

Oryginalność niniejszej pracy polega na podjęciu opracowania zagadnienia dotąd w takim zakresie nie rozpatrzonego oraz na jej koncepcji naukowej. Odnosi się to głównie do tego, że omówiona została nie pojedyncza droga krzyżowa konkretnej kalwarii, ale wszystkie byłe i obecne drogi krzyżowe kalwarii litewskich.

Dążąc do jak najbardziej wyczerpującego rozwinięcia tematu, wykorzystano przede wszystkim źródła archiwalne, zebrane głównie w archiwach watykańskich, polskich i litewskich. Były to:

---

[2] Ostatnie dwa wydania polskiego oryginału ukazały się w opracowaniu Jana Czubka (*M. K. Radziwiłła peregrynacja do Ziemi Świętej, 1582–1584*, Kraków 1925) oraz Leszka Kukulskiego (M. K. Radziwiłł „Sierotka", *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu, 1582–1584*, Warszawa 1962).

- Archivum Secretum Vaticanum[3]
- CVIA – Centrinis Valstybinis Istorijos Archyvas [Centralne Państwowe Archiwum Historii]
- LIIE – Istorijos Instituto Etnografijos Skyriaus Archyvas [Archiwum Instytutu Historii Oddziału Etnograficznego]
- Archiwum Archidiecezji Kurii Kowieńskiej
- Archiwum Gabinetu Folkloru w Instytucie Studiów Religijnych im. Św. Antoniego przy Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Witolda Wielkiego
- Archiwum Kowieńskiego Muzeum Witolda Wielkiego[4].
- Archiwum Gabinetu Folkloru w Instytucie Studiów Religijnych im. Św. Antoniego przy Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Witolda Wielkiego[5].

Autor wysunął i uzasadnił hipotezę, że drogi krzyżowe kalwarii litewskich w okresie przemian historycznych stały się murem obronnym przed naporem protestantyzmu, prawosławia, islamu, a później również przeciwko ateizmowi. Wpływ na to miała kontrreformacja oraz historyczne wydarzenia geopolityczne XVII–XIX wieku. Były to czasy, kiedy Polska i Litwa zajmowały ważne miejsce w historii Kościoła katolickiego. Rozpatrywany okres jest ważny także dlatego, że od początku XVII w. Litwa integrowała się z Królestwem Polskim, przejmując również europejską katolicką kulturę, naukę i oświatę. Drogi krzyżowe kalwarii litewskich są ściśle związane z innymi krajami europejskimi, dlatego ten temat jest niewyczerpalny i oczekuje na nowe prace badawcze nie tylko w dziedzinie historii Kościoła, lecz także w etnologii, etnomuzykologii i etnopedagogiki.

W referowaniu zagadnień szczegółowych trzymano się historycznej kolejności powstawania dróg krzyżowych kalwarii litewskich. Badania przebiegały według ustalonego schematu:

---

[3] Nunziatura di Polonia: Archivum S. Congregationis Concilii. Relatio Dioecesis Vilnensis: *Compedium omnium documenlorum conventus Vilnensis F.F. Minorum Observantium sub titulo S. Francisci et Bernardini per serenissimum Casimirum regem Poloniae filium Jegelionis anno Domini 1496 sua fundamenta accepti – in seguentes fasciculos dispositum anno Domini 1773.*

[4] *Chronologia erectionis et fundationis conventus et custodiae Vilnensis ad S. Franciscum ordinis minorum de observantia ex variis vetustissimis codicibus ac monumentis Patrum Nostrorum diligenter collecta conscriptaque per a. r. p. Thoman Digon, praedicatorem generalem, patrem provinciae ac chronologum sub officio a. v. p. Stephani Romanowicz custodis ac gvardiani Vilnensis Anno Dni 1668.*

[5] Materiały z ekspedycji przeprowadzonych w latach 1992–1998, a kierowanych przez autora niniejszej pracy.

- Po pierwsze – drogi krzyżowe litewskich kalwarii zostały przedstawione historiograficznie.
- Po drugie – dokonano analizy histonograficznej pochodzenia dróg krzyżowych kalwarii litewskich.
- Po trzecie – zostały ustalone przyczyny, które miały wpływ na założenie dróg krzyżowych kalwarii litewskich.
- Po czwarte – przedstawiono zbieżności dróg krzyżowych kalwarii litewskich i ich odpowiednikami w Polsce.

Drogi krzyżowe kalwarii litewskich w klasztorze Bernardynów w Wilnie, kalwarii żmudzkiej, w Wilnie, Berżorze, Cytowianach, Masiadach, Weprach – to spuścizna nabożeństwa Drogi Męki Chrystusowej polskiego Kościoła katolickiego na Litwie. Korzenie ich powstawania sięgają Ziemi Świętej, skąd poprzez Polskę dotarły także na Litwę.

DROGA KRZYŻOWA NA DZIEDZIŃCU KOŚCIELNYM KLASZTORU BERNARDYNÓW W WILNIE

Istniejąca w Europie tradycja tworzenia kalwarii z drogą krzyżową przyjęła się w okresie rozprzestrzeniania się kontrreformacji. Na Litwie rozpoczęło się to z chwilą podpisania w Lublinie unii z Polską (1569). Pod koniec XVI w. powstał jeden z najciekawszych w literaturze podróżniczej opis pielgrzymki do Ziemi Świętej autorstwa Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, zwanego Sierotką[6]. Ten materiał opisowy miał wpływ na kształtowanie się w Litwie pierwszych dróg krzyżowych kalwarii. Zaczęto je zakładać mniej więcej w latach 1610–1617. Wtedy to wileńscy bernardyni urządzili drogę krzyżową z siedmioma stacjami wraz z kaplicą Św. Schodów na dziedzińcu kościelnym swego klasztoru[7]. Istnieje kilka hipotez tłumaczących założenie tej drogi krzyżowej. Pierwsza ma charakter geopolityczny. Jak wskazuje historia, najeźdźcy zawsze niszczyli nie tylko punkty obronne podbijanego kraju, lecz także symbole wiary, świątynie, gdyż dzięki nim mogła przetrwać miejscowa wiara i tradycja. W roku 1600 Litwa rozpoczęła wojnę ze Szwecją, trwającą prawie trzydzieści lat. Prowadziła ją osamotniona, nadto wspomagając Polskę walczącą w tym czasie z prawosławną Moskwą i islamskimi Tatarami. Kaplica i siedem stacji drogi krzyżowej na dziedzińcu kościelnym klasztoru Bernardynów stały się

---

[6] Zob. wyżej przypis 1.

[7] Zob. A. Motuzas, *Đventøjø laiptø kultas Lietuvoje*, [w:] *Lietuviø katalikø mokslo akademijos metraðtis*, t. 13, Vilnius 1998, s. 199–226.

pierwszą fortecą obronną wiary katolickiej przeciwko prawosławiu i wierze muzułmańskiej. Stacje tej drogi krzyżowej przetrwały do roku 1794 roku, kiedy zostały zburzone podczas napadu wojsk rosyjskich. Pozostały tylko Św. Schody[8]. Ocalała jedynie kaplica Św. Schodów, która stała się jedną ze stacji drogi krzyżowej obchodzonego zespołu wileńskiej kalwarii, ściśle związana z tradycją odwiedzania Jerozolimy. Dawała możliwość bardziej szczegółowego odtworzenia przebiegu wydarzeń biblijnych. Pielgrzymi przybywający do wileńskiej kalwarii koniecznie obchodzili Św. Schody, gdyż sądzono, że jeśli ich się nie odwiedzi, będzie to znaczyło, że nie obeszło się wszystkich kalwarii, a to sprawi, że nie uzyska się zielonoświątkowego odpustu[9].

Druga hipoteza – religijna zakłada, że inicjatorami tej drogi krzyżowej z 7 stacjami byli bernardyńscy mnisi. Głosząc kult Męki Chrystusowej i kult NMPanny rozprzestrzeniali katolicyzm w wielokulturowym Wilnie. Mimo że czasy były niespokojne, wiek XVII i XVIII można nazwać okresem religijnego rozkwitu na Litwie. Wtedy to bowiem zbudowano wiele kościołów i klasztorów, drukowano liczne śpiewniki i modlitewniki, a cały kraj stał się ziemią Maryi (*terra Mariana*), przyozdobioną krzyżami i świątkami.

Liczba siedmiu stacji drogi krzyżowej na zamkniętym dziedzińcu klasztoru Bernardynów w Wilnie też nie była przypadkowa. Historyczne księgi kościelne wskazują, że liczbę siedem kojarzono z siedmioma kanonicznymi godzinami albo z liczbą dni tygodnia. Rozmyślania pierwszych chrześcijan, oparte na wydarzeniach z Ewangelii i przeznaczone dla uczczenia Męki Chrystusowej, były prowadzone w poszczególne dni tygodnia[10]. Z biegiem czasu ta tradycja modlitewna uzyskała nową formę – zaczęto stawiać świątynie mogące przypominać miejsca drogi Męki Chrystusowej w Jerozolimie. Ślady tego odnajdujemy już w pierwszych wiekach. Pierwszym wzorem architektonicznym, który się zachował i wykazuje cechy sakralne podobne do miejsc Św. Drogi Krzyżowej w Jerozolimie, jest zespół 7 kościołów w Bolonii przy katedrze Św. Szczepana. Te pierwsze kalwarie pochodzą z V–VII wieku[11]. Dość powszechnie znana jest praktyka odwie-

---

[8] R. Janonienė, *Vilniaus šv. Franciškaus ir Bernardino bažnyčios dekoro ikonografinės programos: Kristaus kančios tema.* [w:] *Šenklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje,* red. A. Butrimas, Vilnius 1996, s. 196 [Vilniaus dailės akademijos darbai, t. VII].

[9] A. Motuzas, *Šventoje laiptų...*, s. 209.

[10] *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów,* opr. ks. J. Kopeć CP, Poznań 1987, s. 43.

[11] H. Thuston, A. Boudinhon, *Etude historique sur le Chemin de la Croix,* Paris 1907, s. 11–13.

dzania siedmiu kościołów lub ołtarzy na pamiątkę Męki Pańskiej. Nawiązywała ona do zwyczaju nawiedzania siedmiu kościołów rzymskich przy równoczesnym wiązaniu wybranych scen Męki Pańskiej z określonymi bazylikami. Ślad takiego zwyczaju jest w dodatku do *Postylli* ks. Jakuba Wujka[12].Praktyka ta znana była zwłaszcza w tych miastach, które miały odpusty siedmiu kościołów Rzymu. W Polsce miastem takim był Kraków[13].

Wynika z tego, że omawiana tradycja modlitewna z Włoch przez Niemcy i Polskę dotarła do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stąd też wzięła się owa liczba siedmiu stacji drogi krzyżowej w pierwszej litewskiej kalwarii.

DROGA KRZYŻOWA ŻMUDZKIEJ KALWARII

Druga kalwaria została założona po geograficznie przeciwnej stronie, tj. w zachodniej części Litwy, czyli na Żmudzi. W latach 1637–1639 biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz sprowadził z Polski (z Lublina) dominikanów, którzy na wzgórzach w Gordach zbudowali drogę krzyżową składającą się z 19 kaplic albo 20 stacji. Samą miejscowość nazwali Nowym Jeruzalem, a nieco później Kalwarią Żmudzką[14].

Pojawienie się w tym czasie drogi krzyżowej na Żmudzi me było jak się zdaje sprawą przypadku. W projektach bpa Jerzego Tyszkiewicza wszystko było dokładnie zaplanowane: wybrano odpowiednie pod każdym względem miejsce (na siedmiu wzgórzach, miejscowość podobna do Jerozolimy), sprawdzeni w ciągu wieków zakonni wykonawcy (energiczny zakon dominikański potrafiący oświecać lud, walczyć z pogaństwem i protestantyzmem), odpowiednie warunki do realizacji zamiarów (biskupi dwór, ziemia, wsparcie króla i szlachty), zapewnienie sakralnego wyposażenia (cudowny obraz Najświętszej Maryi Panny, relikwia Św. Krzyża) i sami uczestnicy aktu mistycznego, czyli lud żmudzki, bojarzy, gospodarze, pańszczyźniani chłopi – wszyscy pragnący duchowej strawy w dążeniu ku Bogu. Obie kalwarie – wileńska i żmudzka – zostały założone w niespokojnych dla Litwy czasach. Chociaż w roku 1629 zawarto ze Szwedami tymczasowy sześcioletni rozejm, zamieszki nie ustały. Cała Liwonia (Łotwa i Estonia)

[12] J. W u j e k, *Postilla katolicka mniejsza*, Poznań 1582, s. 23.

[13] P. H. P r u s z c z, *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa*, wyd. K. J. T u r o w s k i, Kraków 1861, s. 17, 29, 117–211.

[14] A. M o t u z a s, *Þemaièiø Kalvarijos Kalnø giesmiø kilmë*, „Tiltai. Klaipëdos universitetas" 1997 nr 2, s. 47–58.

po drugiej stronie rzeki Daugawy wraz z Rygą i litewskim portem Kłajpedą, czyli północno-wschodnia Europa została pozostawiona dla protestanckiej Szwecji. Zachodnia część Litwy i Żmudź trwały w otoczeniu protestanckiej kultury religijnej. Najprawdopodobniej zaistniała sytuacja geopolityczna zmusiła biskupa Jerzego Tyszkiewicza, dążącego do wzmocnienia i obrony wiary katolickiej w swej diecezji, do założenia duchownego bastionu w postaci kalwarii żmudzkiej z drogą krzyżową o 19 kaplicach albo 20 stacjach. Była też i trzecia przyczyna założenia tego zespołu sakralnego. Dla założenia drogi krzyżowej w Kalwarii Żmudzkiej wzorem mogła być Kalwaria Zebrzydowska, która w tym czasie już działała w Polsce, w pobliżu Krakowa. Zanim Jerzy Tyszkiewicz został biskupem żmudzkim, kształcił się w latach 1622–1626 w szkołach Lublina, Poznania i Krakowa. Musiał niewątpliwie wiedzieć o drodze krzyżowej w Kalwarii Zebrzydowskiej i panującym w niej kulcie Maryi (srebrna figura Matki Boskiej Anielskiej, dróżki, cudowny obraz). Czwartą przyczyną mógł być fakt, że bp Tyszkiewicz zaprosił dominikanów, gdyż wiedział, że byli prekursorami kultu drogi krzyżowej w kalwariach europejskich (pierwsze dominikańskie kalwarie zostały założone w roku 1423 w Hiszpanii, w okolicy Kordoby). Oprócz tego, dominikanie w swej działalności duszpasterskiej upowszechniali kult maryjny, uważając że NMPanna pierwsza zaczęła odwiedzać miejsca drogi krzyżowej Chrystusa, upamiętniając w ten sposób Jego mękę. W Kalwarii Żmudzkiej w dniach 2–9 lipca odbywają się tradycyjne odpusty Odwiedzin NMPanny, podczas których była i jest odprawiana droga krzyżowa[15].

Na podstawie powyższych przesłanek można powiedzieć, że powstanie drogi krzyżowej w Kalwarii Żmudzkiej jest związane z sytuacją religijną i polityczną początku XVII wieku. Kalwaria Żmudzka stała się pierwszym bastionem obronnym północnej części katolickiej Europy po dzień dzisiejszy i promieniuje katolicką kulturą na kraje bałtyckie. W tym okresie funkcję wschodniej fortecy obronnej pełniła droga krzyżowa siedmiu stacji na dziedzińcu klasztoru bernardynów w Wilnie.

KALWARIE WILEŃSKIE

Biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz za zasługi dla swego biskupstwa został awansowany w roku 1650 na stanowisko biskupa wileńskiego. Jak podają źródła historyczne, biskup nie raz wznawiał propo-

[15] Tamże.

zycję utworzenia w okolicach Wilna drogi krzyżowej. Jednakże w roku 1654 wojska rosyjskie wtargnęły na Litwę, zajęły Wilno i Kowno, co zniweczyło wszystkie plany biskupa. W roku następnym bp Tyszkiewicz usunął się do Prus, gdzie wkrótce zmarł. W tym okresie tylko Żmudź była wolna. Latem 1655 roku jeszcze nie zajęte obszary Litwy poczęli okupować Szwedzi. Tak rozpoczęła się druga wojna Litwy ze Szwecją. Źródła historyczne podają, że od 1660 roku przestało powodzić się zarówno Szwedom, jak i wojskom carskim. W tym samym roku ze Szwedami zawarto wieczną umowę pokojową, a w 1667 roku taką umowę podpisano również z Moskwą[16]. Po zakończeniu wojny odżyły idee utworzenia kalwarii wileńskiej. Szczególnie temu był przychylny ówczesny biskup wileński Jerzy Białłozor, bliski przyjaciel bpa Tyszkiewicza. W roku 1661 bp Białłozor dla upamiętnienia wyzwolenia spod okupacji rosyjskiej, polecił kapitule niezwłocznie zatroszczyć się o założenie kalwarii[17]. Aleksander Sapieha, następca bpa Białłozora, za rządów bpa Tyszkiewicza w Wilnie pełniący funkcję biskupa sufragana, a w latach 1659–1667 piastujący stanowisko biskupa żmudzkiego, kontynuował prace zmierzające do założenia kalwarii w Wilnie. Będąc w latach 1666–1671 biskupem wileńskim, zasłynął jako czciciel Męki Pańskiej. Ponadto był już dobrze zaznajomiony z istniejącym kultem drogi krzyżowej w Kalwarii Zmudzkiej[18]. Otwarcie drogi krzyżowej z 35 stacjami w Werkach koło Wilna wyznaczono w roku 1669 na dzień Zielonych Świątek. Dominikanie otrzymali prawo do organizowania grup pielgrzymkowych do tej kalwarii i roztoczenia nad nimi opieki[19].

Żmudzini modlą się w swoich kalwariach do Przenajświętszej Maryi Panny. Ona stanowi centrum kalwarii żmudzkiej. Natomiast w wileńskich kalwariach najważniejszy jest Chrystus Ukrzyżowany. Nawiedzanie 35 stacji drogi krzyżowej w kalwarii wileńskiej zgodnie z tradycją rozpoczynało się w dniu 3 maja, tj. w dniu Znalezienia Krzyża Świętego, a kończyło się 14 września, w dniu Podniesienia Krzyża Świętego. Jednakże najważniejszym dniem były Zielone Świątki. Zgodnie z ludową tradycją pierwszy dzień Zielonych Świątek (piątek) przeznaczony był dla ludności wiejskiej, drugi dzień świętowały warstwy zamożne, w trzecim zaś gromadzili się w kalwarii wi-

[16] *Lietuvos istorija,* red. A. Šapok, Kaunas 1936, s. 328–331.

[17] Međkuotytė, Lauţikienė, *Vilniaus kalvarijos,* „Katalikł pasaulis" 1994 nr l, s. 9–10.

[18] Gr. Valančius, *Þemaièiø Didysis,* t. 2, Los Angeles 1978, p. 95.

[19] Por. przypis 18.

leńskiej mieszczanie i rzemieślnicy[20]. Odprawianie drogi krzyżowej rozpoczynało się od Ostrej Bramy. Klękając i żegnając się czczono Cudowny Obraz Matki Bożej, a także kładziono się krzyżem na ziemi, w ten sposób wypełniano całą ulicę[21]. Po modlitwie pielgrzymi śpiewając pieśni oraz grając na różnych instrumentach muzycznych udawali się do kalwarii wileńskiej. Po drodze nawiedzano Św. Schody w wileńskim klasztorze Bernardynów, które obchodzono na kolanach. Zwyczaj ten nie był przypadkowy. W założonej przez ojców bernardynów na dziedzińcu kościelnym ich klasztoru drodze krzyżowej (1610) była kaplica Św. Schodów, w której od roku 1774 był obchodzony odpust Schodów Chrystusowych, co weszło do tradycji drogi krzyżowej wileńskiej kalwarii[22].

Po nawiedzeniu Schodów Chrystusa w drodze do Wileńskiej Kalwarii następował zwyczajowy obrzęd nawiedzenia trzech świętych kolumn (z rzeźbami Chrystusa) oraz posągów. Te kolumny znajdowały się przy Zielonym Moście, idąc do Śnipiszek. Po ich nawiedzeniu pielgrzymi przy śpiewie litanii szli przez most, gdzie na prawym brzegu Wilii, na Śnipiszkach, naprzeciw kościoła św. Rafała, znajdowała się na pagórku cudowna figura Chrystusa niosącego krzyż. Po modlitwie przed tą figurą pielgrzymi przy śpiewie litanii szli w kierunku Bołtupia, aż docierali do kaplicy Matki Boskiej Bolesnej w kalwarii wileńskiej. Podczas I wojny światowej te najstarsze zwyczaje obchodzenia drogi krzyżowej zanikły. Po wojnie droga krzyżowa w kalwarii wileńskiej ograniczała się już wyłącznie do samej kalwarii. Procesję rozpoczynano od kaplicy Matki Boskiej Bolesnej, a kończono w kościele w Werkach[23].

Miejsce dla tej kalwarii wybrano nieprzypadkowo. W końcu XIV w., po wprowadzeniu chrześcijaństwa, ziemie te przypadły biskupstwu wileńskiemu. Później na urwistym brzegu Wilii został założony pałac biskupów wileńskich, a klasztor Dominikanów w Werkach stał się miejscem wypoczynku ojców zajmujących się nauką[24]. Nie-

---

[20] A. Motuzas. *Vilniaus ir Vepriø kalvarijø Krypiaus keliø apeiginës muzikos ypatumai,* [w:] *Lietuviø katalikø mokslø akademijos metraðtis,* t. 15, Vilnius 1999, s. 405–535.

[21] Droga krzyżowa [opr. J. Kopeć CP]..., s. 56.

[22] A. Motuzas, *Vilniaus ir Vepriø kalvarijø...,* s. 405–535.

[23] T. Friedelówna, *Tradycje kalwarii wileńskiej,* [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r.* T. II: *Kultura i trwanie,* red. Elżbieta Feliksiak i Alicja Kisielewska, Białystok 1996, s. 8–29.

[24] L. Giedraitis, *Verkiø virsmai* [w:] „Liaudies kultura" 1997 nr 6, s. 1–6.

wątpliwie kalwaria wileńska jest w jakimś sensie odbiciem podobnych sanktuariów w Polsce. W latach 1600–1617 wojewoda krakowski Mikołaj Zebrzydowski założył koło Krakowa na wzgórzach w Żarach kalwarię zebrzydowską z 50 stacjami drogi krzyżowej, dróżkami NMPanny oraz kaplicą Św. Schodów[25]. Założenie tego sanktuarium odbiło się szerokim echem w Polsce. Stała się ona do pewnego stopnia modelem wzorcowym dla innych tego typu ośrodków kultu Męki Pańskiej. W latach 1628–1654 na wzór kalwarii zebrzydowskiej w małym miasteczku na Kujawach została założona kalwaria w Pokości[26], w roku 1639 – kalwaria żmudzka[27], w latach 1648–1678 – kalwaria wejherowsko-kaszubska[28], w roku 1667 – kalwaria pacławska[29], w latach 1666–1672 – Góra Kalwaria[30] i pod koniec XVII w. – kalwaria wambierzycka[31].

W roku 1669 rozpoczęła się wojna z Turcją. W tym trudnym dla Polski okresie Litwa oczekiwała ekspansji innowierców i szykowała się do obrony własnego kraju. W roku 1674 Polacy pokonali Turków. Po pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej prawa różnowierców, tj. prawosławnych i protestantów, zostały na Litwie zrównane z prawami katolików. Po drugim rozbiorze wileńszczyzna trafiła pod panowanie Rosji. Od tego czasu aż do ogłoszenia Aktu Niepodległości Litwy (16 II 1918) zasadniczym problemem stał się konflikt rosyjsko-polski, w którym kalwaria wileńska odegrała swoją rolę. Konflikt zaostrzył się po powstaniu listopadowym (1831). Litwa bezprawnie została oderwana od Królestwa Polskiego, dlatego jej odzyskanie stało się jednym z podstawowych dążeń polskiego ruchu narodowego. Władze carskie miały nadzieję, że po zlikwidowaniu na Litwie polskości zniszczony zostanie katolicyzm, którego miejsce będzie mogło zająć prawosławne wyznanie, język rosyjski i rosyjski naród.

---

[25] A. Chadam OFM, *Śpiewnik kalwaryjski,* Kalwaria Zebrzydowska 1984, s. 9–12.

[26] *Kilka słów o Kalwarii w Pokości nad Notecią,* „Gazeta Kościelna" 35:1928, s. 210–211.

[27] Por. przypis 14.

[28] E. Roszczynalski, *Kalwaria wejherowska, jej fundatorowie, duszpasterze i uroczystości,* Wejherowo 1928, s. 5–15.

[29] J. S. Borcik OFMConv, *Kalwaria pacławska,* Warszawa 1985, s. 79–83.

[30] *Gora Kalwaria,* [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce,* t. 10: *Województwo warszawskie,* z. 14: *Powiat piaseczyński,* opr. H. Żyłko, D. Kaczmarczyk, Warszawa 1962, s. 8–10.

[31] E. Zimmer, *Kurze Geschichte des Wallfahrtsortes Albendorf,* Wuschelburg 1926, s. 39–44.

Odbywające się w kalwarii wileńskiej procesje nie zostały niedostrzeżone przez carskich urzędników, którzy dopatrywali się w nich działania politycznego. Już 16 maja 1845 został wydany ukaz Kolegium do Spraw Wyznań głoszący, że w przyszłości nie będzie się zezwalać na odbywanie procesji oraz modły poza kościołem bez wcześniejszego uzyskania pozwolenia[32]. Taka sytuacja utrzymała się do roku 1905, kiedy to wszystkie ograniczenia dotyczące procesji zostały zniesione. Proces ateizacji w okresie sowieckim (1940–1989) spowodował likwidację prawie wszystkich kaplic drogi krzyżowej w kalwarii wileńskiej (1962).

Źródeł pochodzenia drogi krzyżowej w kalwarii wileńskiej należy niewątpliwie szukać w jej polskich odpowiednikach. W okresie caratu i Rosji sowieckiej była ona duchowym orężem katolików w walce z różnowierstwem i ateizmem. Dzisiaj ta kalwaria żyje jedynie w tradycjach pobożności starszej generacji, chociaż powoli wkracza też i do serc współczesnej młodzieży.

KALWARIA W BERŻORZE

Wieś Berżoras – to niewielka, otoczona kurhanami, lasami i jeziorkami osada w pobliżu miasteczka Plateliai. Znajduje się tuż obok Kalwarii Żmudzkiej. Dawniej w tym miejscu, gdzie obecnie jest wieś, rosły wyłącznie brzozy. Tutejsi mieszkańcy sądzą, że stąd właśnie pochodzi nazwa wsi. Według legendy, w jednej z rosnących tu brzóz ukazała się Najświętsza Panna Maryja. Później w tym miejscu wzniesiono pierwszą kaplicę. Uważa się, że jeszcze dziś pod jej podłogą jest pień tej brzozy, na których pokazała się Marya Panna. Kaplica została nazwana Jej imieniem. W roku 1746 dzięki zabiegom proboszcza z Plateliai Juozapasa Vaitkevičiusa został wzniesiony nowy kościół pod wezwaniem św. Stanisława b. m., gdzie jednak umieszczono obraz z NMPanną. Stary kościół stał się cmentarną kaplicą. Miejsce, w którym ukazała się Najświętsza Maryja Panna, zaczęto uważać za święte. Mieszkańcy tutejsi oraz z okolicznych wsi, pragnąc odmiany ciężkiego chłopskiego losu, składali tu ślubowania i wznosili w różnych miejscach kaplice.

Dnia 22 lipca 1759 r. proboszcz miejscowy J. Vaitkevičius otrzymał od biskupa żmudzkiego Antoniego Tyszkiewicza (krewny bpa Jerzego) zezwolenie na założenie kalwarii składającej się z 14 stacji drogi krzy-

[32] *Lietuvos valstybės arhyvas* [Archiwum Panstwowe Litwy], F. 378, Vilnius.

żowej[33]. Po roku (1760) wiejskie kaplice w Berżorze, za zezwoleniem prowincjała bernardynów Franciśka Samovyćiusa, zostały poświęcone, a w święto Matki Boskiej Szkaplerznej tenże prowincjał nawiedzającym te stacje udzielił wiele odpustów[34]. Na przełomie XVII i XVIII w. nabożeństwo drogi krzyżowej związane było z klasztorami Bernardynów i Reformatów. Na podstawie zezwolenia papieskiego umieszczono stalice stacyjne w przyklasztornych krużgankach, na cmentarzach i dziedzińcach kościelnych. Tego typu drogi krzyżowe wzniesiono w Krakowie (1736), Chełmie Lubelskim (1752), Pilicy-Biskupicach (1764), Kętach (ok. poł. XVIII w.), Pińczowie (2. poł. XVIII w.), Zakliczyme (2. poł. XVIII w.)[35].

Z powyższego wynika, że droga krzyżowa kalwarii w Berżorze tkwi w kulturze franciszkanów – obrońców Ziemi Świętej. Wraz z tradycją nabożeństwa zakonu bernardynów działających w pobliskich Telszach mogła być pewnym przeciwstawieniem się dominikańskiej tradycji 19 kaplic albo 20 stacji drogi krzyżowej Kalwarii Żmudzkiej. Znaczny wpływ miały tutaj nabożeństwa drogi krzyżowej polskich bernardynów i franciszkanów reformatów na Żmudzi. W tym czasie Litwa znajdowała się w okresie panowania królów Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego. Był to okres długotrwałych niepokojów wewnętrznych i zewnętrznych, nękających Rzeczpospolitą. Mimo to Kościół mógł wzmocnić się wewnętrznie. Droga krzyżowa kalwarii w Berżorze była w XVIII w. jednym z głównych ośrodków tego kultu na Litwie. Kaplice przetrwały do roku 1964, kiedy to władze sowieckie je zburzyły[36]. Dzisiaj kalwaria w Berżorze jest ponownie odbudowana i znowu przyjmuje pielgrzymów.

DROGA KRZYŻOWA KALWARII W CYTOWIANACH

Klasztor Bernardynów w Cytowianach został założony w roku 1614 przez starostę żmudzkiego Andrzeja Wołłowicza. W latach 1771–1775 obok klasztornego kościoła zbudowano duży arkadowy dziedzi-

---

[33] *Liber Confr. Sacratin Skapuliaria anno 1760*, [w:] J. Michevičius. *Plateliai ir jø apylinkës, Diplominis darbas*, Kaunas 1937, s. 12.

[34] A. Giniūnienë, *Beržoro stacijos*, [w:] *Krantai*, Vilnius 1997, s. 6–7.

[35] *Schematyzm prowincji franciszkanów reformatów w Polsce*, Kraków 1971, s. 90, 93, 99, 104, 107–119.

[36] A. Motuzas, *Berþoro kalvarijø Krykiaus kelio apeigø ir muzikos kilmë*, [w:] *Lietuviø katalikø mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, t. 17, Vilnius 1999, s. 443–516.

niec, a w nim urządzono drogą krzyżową, na którą się składało 7 kaplic poświęconych Matce Boskiej Bolesnej, 14 kaplic franciszkańskich i 19 kaplic albo 20 stacji kalwarii żmudzkiej. Wewnątrz arkadowych galerii umieszczona została kaplica Schodów Męki Chrystusa[37]. W ten sposób na przełomie XVII–XVIII wieku w Cytowianach został wzniesiony okazały i harmonijny zespół kultu Męki Pańskiej typu obronnego, który nie ma sobie równych w całej północno-wschodniej Europie. Papież Klemens XIV udzielił wielu odpustów wszystkim nawiedzającym tę świątynię[38].

W tym miejscu można by zapytać, jakie było pochodzenie drogi krzyżowej w tego typu kalwariach. Po pierwsze, ten zamknięty czworoboczny dziedziniec mógł być odbiciem albo kopią obrzędowych zwyczajów obchodzenia kaplic drogi krzyżowej typu kalwarii, zbudowanej w latach 1610–1617 w zamkniętym przykościelnym dziedzińcu klasztoru Bernardynów w Wilnie.

Po drugie, na założenie drogi krzyżowej typu kalwarii w Cytowianach decydujący wpływ mógł mieć wzgląd ówczesnych hierarchów biskupstwa żmudzkiego na pielgrzymki do innych świątyń Litwy. Parafia cytowiańska oraz parafie sąsiednie chętnie uczestniczyły w odpuście Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny odbywającym się w Kalwarii Żmudzkiej i tam obchodziły drogę krzyżową. Długa droga do Kalwarii Żmudzkiej oraz różne przygody zdarzające się podczas tych wędrówek skłoniły biskupów żmudzkich do utworzenia na miejscu tego rodzaju nabożeństwa. Połączenie w jednym zamkniętym podwórzu nabożeństwa wieloplanowej drogi krzyżowej było dziełem zarówno miejscowych bernardynów, jak i biskupa. W tym czasie biskupstwem żmudzkim kierował biskup Jan Dominik Łopaciński (1762–1778). Z powodu nieszczęść na drogach zabronił proboszczom w okresie wielkich świąt udawać się z parafiami do Kalwarii Żmudzkiej i do Szydłowa[39]. Było to jednym z powodów, że kopia drogi krzyżowej z Kalwarii Żmudzkiej została włączona do zespołu 14 i 7 stacji drogi krzyżowej oraz kaplicy Świętych Schodów.

Trzecia przesłanka dotycząca pochodzenia tego kultu religijnego wskazuje na źródła polskie. W polskiej literaturze historycznej istnieją liczne wzmianki o specjalnych typach kalwarii, które w XVIII w. umieszczano przy niektórych kościołach franciszkańskich. Obejmo-

---

[37] A. Motuzas. *Tytuvėnø bąpnyèios kluatro kalvarijø tipo Krypiaus keliai*, „Tiltai. Klaipėdos Universitetas" 1999 nr 3–4, s. 99–119.

[38] M. Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius 1972, s. 293–294.

[39] Gr. Valančius, *Pemaičiu Didysis*, t. 2, Los Angeles 1978, s. 101–102.

wały one serię obrazów umieszczonych w arkadowych wnękach krużganków przykościelnych. Jeszcze dziś można oglądać 23 obrazy tego typu przy pobernardyńskim kościele pod wezwaniem św. Antoniego w Ostrołęce. Zostały zawieszone 13 czerwca 1752 roku po uroczystym ich poświęceniu i procesji z kościoła parafialnego do klasztoru[40]. Podobne wyposażenie mają również krużganki dawnego kościoła Bernardynów w Świeciu nad Wisłą. Ten ostatni cykl, obejmujący 38 obrazów, namalował w latach 1788–1792 brat Dominik Link, zakonnik miejscowego konwentu[41].

Po czwarte wreszcie, droga krzyżowa typu kalwarii w klasztorze Bernardynów w Cytowianach w połowie XVIII w. była jednym z podstawowych punktów kultury tego kultu na Litwie. W owym czasie cesarzowa Rosji Katarzyna II zaczęła ingerować w sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej i wywierała presję, by innowiercom, tj. prawosławnym i protestantom, nadano w Polsce takie prawa, jakie posiadali katolicy. Kościół katolicki w celu zachowania doktryny własnego wyznania był zmuszony do stosowania pewnych środków temu sprzyjających. Złączenie w jednym przykościelnym podwórzu (wirydarzu) klasztoru w Cytowianach dróg krzyżowych kalwarii może być tego przykładem. W okresie sowieckim świątynia była systematycznie niszczona, ale jej nie zniszczono. Zachowała swe formy nabożeństwa do dzisiaj.

DROGA KRZYŻOWA KALWARII W MASIADACH

Masiady – jedna z najstarszych miejscowości w ziemi żmudzkiej – położona jest nad rzeką Bartuva. Od XV w. była własnością biskupa żmudzkiego. W roku 1551 bp Wacław Wierzbicki założył w Masiadach parafię. Kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła zaczęto budować w roku 1783, a ukończono w 1844[42].

Każdy, kto przekroczy okazałe wrota kościelnego podwórza, zobaczy wspaniały widok. Wokół podwórza ustawione są kaplice, które

---

[40] *Kronika konwentu bernardynów w Ostrołęce,* Archiwum Parafialne, arps. B sygn. S. 46–47, 53, 58–60.

[41] A. Nastrożny, *Dzieje kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP i konwentu OO. Bernardynów w Świeciu nad Wisłą*, Kraków 1950 [maszynopis w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego], s. 12.

[42] A. Motuzas, *Mosėdžio ir Pemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio religinis ir kultūrinis tapatumas,* [w:] *Lietuvių Katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 15, Vilnius 1999, s. 345–402.

symbolizują 19 stacji albo 20 miejsc drogi krzyżowej kalwarii żmudzkiej. Zgodnie z tradycją ta droga krzyżowa jest obchodzona w dniach 2–10 lipca, tj. w czasie trwania w sąsiedniej Kalwarii Żmudzkiej odpustu Nawiedzenia NMPanny. Ze względu na ilość stacji, tematykę oraz odpust Nawiedzenia NMPanny, ta droga krzyżowa jest podobna do kalwarii żmudzkiej. Jedyna różnica polega na tym, że urządzono ją nie na otwartej przestrzeni, ale na przykościelnym dziedzińcu. Dlatego zalicza się ją do drogi krzyżowej typu kalwarii.

Powstaje pytanie, skąd ten fenomen dotarł do Masiad. Po trzecim rozbiorze Rzeczypospolitej rozpoczął się proces prześladowania Kościoła katolickiego, który trwał aż do roku 1905. W okresie powstania listopadowego (1831) rosyjskie władze carskie na Litwie zaczęły prześladować Kościół katolicki. Dążyły one do przekształcenia Litwy w kraj prawosławny oraz do jego rusyfikacji. Na Litwie było dużo różnych zgromadzeń zakonnych, które swą działalnością religijną i kulturalną obejmowały cały kraj; posiadały własne kościoły, kalwarie, szkoły, instytucje opiekuńcze oraz fundusze na ich utrzymanie. Rosyjskie władze carskie uznały zgromadzenia zakonne za gniazda łacińskiej i polskiej propagandy kościelnej, oskarżyły o sprzyjanie powstaniu i po roku 1831 zaczęły je zamykać. W latach 1841–1842 przystąpiono do konfiskaty dóbr kościelnych; na rzecz skarbu państwa przejęto ziemię oraz kapitały biskupów, kapituł, seminariów, parafii, instytucji opiekuńczych. Duchownym zostały wyznaczone uposażenia. Dążono w ten sposób do podporządkowania ich władzom rosyjskim, które dostrzegły, że te instytucje są centrami religijnego i narodowego oporu, jak też stanowią przeszkodę w realizowaniu polityki rusyfikacyjnej oraz wprowadzaniu prawosławia. Wtedy inicjatywę przejęli bogaci ziemianie oraz rolnicy, którzy sprawy związane z potrzebą remontu starych czy budowy nowych kościołów załatwiali z miejscową policją i gubernatorem. Dzięki temu w roku 1844 udało się im postawić na przykościelnym dziedzińcu w Masiadach 19 drewnianych kaplic. Zgodny opór katolików zmusił władze carskie do odwołania (1897) zakazu wznoszenia kościołów oraz innych budowli sakralnych[43]. Nieco później (1901) drewniane kapliczki drogi krzyżowej typu kalwarii z przykościelnego podwórza w Masiadach zostały zastąpione murowanymi. Uczyniono tak dla uczczenia początku XX wieku.

Kopia drogi krzyżowej kalwarii żmudzkiej została zbudowana w Masiadach w celu ułatwienia miejscowym pielgrzymom odbywania

[43] *Mosėdþio baþnyčios inventoriaus ir vyskupø vizitacijø knyga*, Mosėdis 1922, s. 10–12.

tego nabożeństwa. Zwłaszcza w święto Nawiedzenia NMP nie było już konieczności pielgrzymowania do Kalwarii Żmudzkiej. Poza tym kult drogi krzyżowej spełniał na Litwie ważną rolę antyrusyfikacyjną. Nie wykluczone wreszcie, że na ostateczny wygląd tej kalwarii oddziałały analogiczne drogi krzyżowe w Ostrołęce i w Świeciu nad Wisłą.

KALWARIA W WEPRACH

Wepry – to zakole rzeki Świętej, jezioro oraz miejsce dawnej pogańskiej świątyni litewskiej. Pierwszy kościółek w Weprach (a może tylko kaplica) ze słynnym obrazem Matki Boskiej Różańcowej została wybudowana w 1610 albo w 1616 roku[44]. Dopiero w połowie XIX wieku na okolicznych wzgórzach zostało wzniesionych 35 stacji drogi krzyżowej oraz 12 stacji dróżek Maryi. Drogę krzyżową kalwarii w Weprach oraz dróżki Maryi obchodzono w ciągu trzech dni Zielonych Świątek. Piątek poświęcony był uczczeniu Męki Pańskiej, a drogę krzyżową odprawiano w kościele w Weprach. Sobota poświęcona była Maryi. Tego dnia obchodzono dróżki Maryi, a wieczorem i przez całą noc aż do niedzielnego południa, tj. do czasu uroczystego nabożeństwa Zielonych Świątek pielgrzymowano po drodze krzyżowej kalwarii.

Znane są trzy wersje założenia tej kalwarii. Pierwsza mówi o tym, że mniej więcej około roku 1844 założył ją miejscowy dziedzic. Według drugiej wersji, w tym samym roku kalwarię urządziła miejscowa parafia. Trzecia wersja zawiera informacje o wielkim wpływie pobliskiego klasztoru dominikańskiego na powstanie drogi krzyżowej w Weprach. Pierwszą wersję potwierdza źródło historyczne:

> Gdy w Weprach proboszczem był Samuel Witkiewicz (ok. 1844), zakrystianem był Juozas Sinickas. Zwiedził on miejsca Męki Chrystusa w ziemi żydowskiej i przywiózł stamtąd ziemi. Materiał na budowę kapliczek dał Podbereckas (Podbereckis), dziedzic z Wepr.

Druga wersja uzasadniona jest konkretnymi wypadkami historycznymi. W roku 1844 roku rosyjskie władze carskie zamknęły istniejący obok Wepr kościół w Upninkai, a administrator biskupstwa wileńskiego rozkazał inwentarz kościoła w Upninkai przenieść do Wepr i tu powołać parafię. Opiekę nad nią powierzył księdzu Samuelowi Witkiewiczowi. W dniu przejęcia kościelnego inwentarza ludzie

[44] Br. Kviklys. *Lietuvos bažnyčios Kauno arkivyskupija*, t. 3, Chicago 1983, s. 445.

z Upninkai zebrali się przy kościele i nie pozwolili na zabranie jego wyposażenia. Rozruchy trwały półtorej doby. Ostatecznie zwyciężyli mieszkańcy Wepr. Pokonani parafianie z Upninkai bojkotowali Wepry i nie chodzili do tamtejszego kościoła. Długo ludzie z parafii w Weprach zastanawiali się nad tym, co robić. W końcu jednego olśniła zbawienna myśl: należy w Weprach założyć kalwarię. Ten pomysł został poparty przez proboszcza. Wkrótce do kalwarii wileńskiej (założonej 1669) zostali wysłani ludzie, by przygotować plan swojej kalwarii. Zgodnie z nim w Weprach były wznoszone kapliczki i bramy. Wysłana do Jerozolimy kobieta przywiozła 12 woreczków ziemi świętej. Gdy wszystko było już przygotowane, z biskupstwa wileńskiego nadesłano zezwolenie na budowę kalwarii w Weprach. Na Zielone Świątki 1846 r. w kościelnej wsi otoczonej lasem po raz pierwszy obchodzono Drogę Męki Chrystusa. Każdego roku liczba zwiedzających wzrastała, a dla parafian z Upninkai nie było nadziei na odzyskanie swego kościelnego majątku[45].

Możliwe, że niemały wpływ na powstanie drogi krzyżowej w Weprach miał działający w pobliżu (Milašiunai) klasztor dominikanów:

> Starsi mieszkańcy Wepr dobrze jeszcze pamiętali, że o sprawy tej parafii bardzo się troszczył pobliski klasztor w Milašiunai, aż w 1863 roku został przez rosyjskie władze carskie zamknięty i jak jeden zakonnik Drogę Krzyżową Kalwarii w Weprach posypywał świętą ziemią, i mówił o Kalwarii w swoich kazaniach[46].

W kalwarii w Weprach, jako jedynej na Litwie, obok 35 stacji drogi krzyżowej jest 12 stacji dróżek Maryi.

Gdy spojrzymy na ówczesną sytuację geopolityczną, zauważymy, że po powstaniu 1831 roku Rosja carska Kościołowi katolickiemu wypowiedziała wojnę. Poprzez sekularyzację działano na rzecz rusyfikacji. Założona w Weprach droga krzyżowa była duchową fortecą, łączącą dwa miasteczka w jednej parafii i w ten sposób o wiele łatwiej mogła przeciwstawić się rusyfikacji.

W oparciu o źródła, dotyczące założenia Kalwarii w Weprach, można przyjąć, że drogę krzyżową kalwarii w Weprach założyła miejscowa parafia wespół z tutejszymi dominikanami (Upninkai–Wepry–Milašiūnai) i za zgodą ordynariusza. Była ona kopią kalwarii wileńskiej oraz ogniwem łączącym biskupstwa wileńskie i żmudzkie, jak też jednym z geopolitycznych punktów oparcia tego kultu Kościoła katolickiego na Litwie.

---

[45] A. Motuzas, *Vilniaus ir Vepriø...*, s. 405–535.

[46] *Krapiø skerdynës*, sud. L. Mulevičius, Vilnius 1993, s. 12.

Natomiast rodowód dróżek Maryi w Weprach wiedzie nas do Polski. Źródła tego nabożeństwa znajdują się w kalwariach zebrzydowskiej, wejherowsko-kaszubskiej Jerozolimie i w kalwarii pacławskiej. Założyciel kalwarii zebrzydowskiej Mikołaj Zebrzydowski (1604), gorący czciciel Maryi, dołączył do planu kalwarii również pamiątki maryjne, chociaż nie należały one do drogi Męki Pańskiej. Dość wcześnie, bo już przed rokiem 1613, spotykamy tam nabożeństwo dróżkowe zwane Drogą Współcierpienia Matki Bożej (dróżki Matki Bożej)[47]. Naśladując wzór Kalwarii Zebrzydowskiej, również w Wejherowie rozbudowano nabożeństwo dróżek maryjnych[48]. Także w kalwarii pacławskiej od roku 1667 pielgrzymowano po dróżkach Maryi[49].

W roku 1962 na rozkaz władz sowieckich Litwy stacje drogi krzyżowej w Weprach zostały zburzone. Obecnie są odbudowywane i często odwiedzane przez pielgrzymów.

Tab. 1. ZRÓDŁA DRÓG KRZYŻOWYCH KALWARII LITEWSKICH

Nr	Źródła	Klasztor Bernardynów w Wilnie	Kalwaria żmudzka	Kalwaria wileńska	Kalwaria w Berżorze	Kalwaria w Cytowianach	Kalwaria w Masiadach	Kalwaria w Weprach
1	Hierarchia Kościoła	+	+	+	+	+		
2	Parafia	–	–	–	+	–		
3	Zamożni ziemianie	–	–	–	–	–		
4	Geopolityczne	+	+	+	+	+		
5	Polska	+	+	+	+	+	+	

+ tak; – nie

Z tabeli 1. wynika, że źródła pochodzenia dróg krzyżowych kalwarii litewskich tkwią w prototypach kalwarii polskich. Wszystkie one były zaaprobowane przez miejscowych ordynariuszy albo przez zakonnych prowincjałów. Na powstawanie tych kalwarii szczególny wpływ miała ówczesna sytuacja geopolityczna. Do tego doszła teologia i liturgia, położenie geograficzne poszczególnych miejscowości oraz krajobraz. W tych kalwariach spotykały się religijne, polityczne i ekonomiczne drogi obu narodów.

[47] A. Chadam OFM, *Śpiewnik kalwaryjski...*, s. 11, 13.

[48] A. Jański, *Obchód stacji Męki Pańskiej oraz dróżek Matki Boskiej na Kalwarii Kaszubskiej*, (bmw) 1958.

[49] *Droga krzyżowa* [opr. J. Kopeć]..., s. 56.

Tab. 2. POPULACJA DRÓG KRZYŻOWYCH KALWARII W POLSCE I NA LITWIE

Nr	Rok	Miejsce	Kraj
1	1607	Praktyka nawiedzania 7 kościołów/stacji w Krakowie	Polska
2	1610–1617	Zamknięty dziedziniec kościoła Bernardynów w Wilnie	Litwa
3	1617	Kalwaria zebrzydowska	Polska
4	1628	Kalwaria pokościa	Polska
5	1637–1639	Kalwaria żmudzka	Litwa
6	1648	Kalwaria wejherowa/kaszubska	Polska
7	1667	Kalwaria pacławska	Polska
8	1664–1669	Kalwaria wileńska	Litwa
9	1666–1668	Lwów	Polska
10	1672	Góra Kalwaria	Polska
11	1681	Kalwaria wambierzycka	Polska
12	1736	Drogi krzyżowe w Krakowie	Polska
13	1752	Drogi krzyżowe w Chełmie Lubelskim	Polska
14	1759–1760	Kalwaria w Berżorze	Litwa
15	1771–1778	Kalwaria w Cytowianach	Litwa
16	1788–1792	Kalwaria w Świeciu n. Wisłą	Polska
17	1844	Kalwaria w Masiadach	Litwa
18	1846	Kalwaria w Weprach	Litwa

Na podstawie przedstawionej tabeli została wykonana mapa kartograficzna rozmieszczenia podstawowych dróg krzyżowych na Litwie.

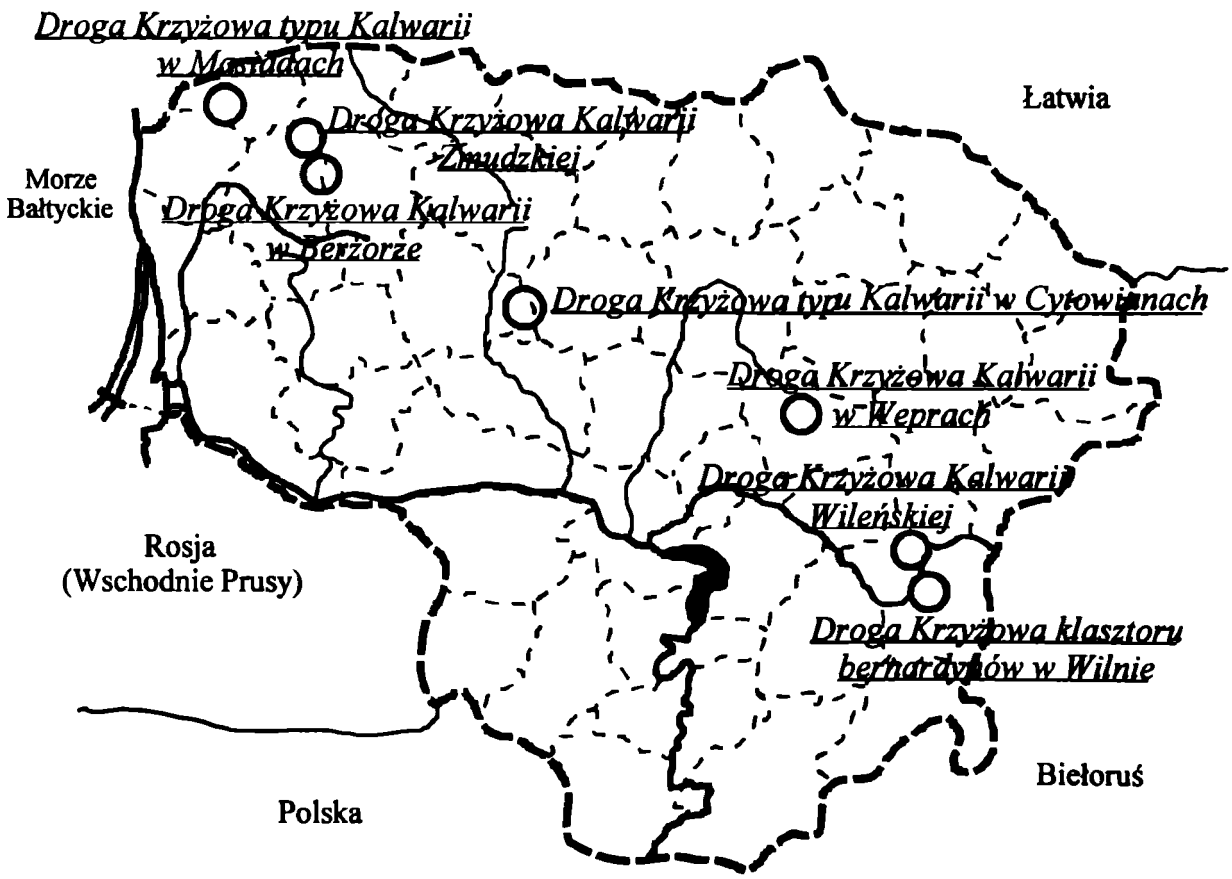

Łatwo zauważyć, że droga krzyżowa w Masiadach, uwzględniając kontekst rozmieszczenia kalwarii na Litwie, jest w katolickiej Europie północno-wschodniej punktem zasadniczym i najbardziej na północ wysuniętym. Bardzo wyraźnie również widać, że linia rozmieszczenia kalwarii biegnąca w dół od Litwy północno-wschodniej, tj. od kalwarii w Masiadach do kalwarii wileńskiej, znajdującej się w południowo-wschodniej Litwie, rozdziela sąsiednie kraje oraz ich religie: ewangelickie kraje Skandynawii wraz z Łotwą, prawosławną Rosję i Białoruś, wreszcie kraje z lokalnymi wpływami islamu, widocznymi na Litwie Wschodniej, Białorusi i Ukrainie, gdzie islam był obecny od czasów Witolda Wielkiego. Historia Kościoła poświadcza, że poza granicami zaznaczonymi na mapie, w kierunku północnym czy wschodnim, nie było nabożeństwa drogi krzyżowej, a wymienione powyżej – to swoista forpoczta kultury katolickiej Europy północno-wschodniej skierowana przeciwko innowiercom.

* * *

Drogi krzyżowe w wymienionych kalwariach litewskich to dziedzictwo na Litwie tradycji tego nabożeństwa w Polsce. Źródła ich powstania znajdują się w Ziemi Świętej, skąd przez Polskę dotarły na Litwę. Rezultaty przeprowadzonych badań potwierdziły wysuniętą przeze mnie hipotezę, że litewskie kalwarie w okresie XVII–XX wieku były silną zaporą przed rozprzestrzenianiem się na tym terenie protestantyzmu, prawosławia, islamu, a w końcu również ateizmu.

THE WAYS OF THE CROSS OF LITHUANIA CALVARIES: CONNECTION WITH POLAND

Summary

Lithuania today as a Christian country has been more than 600 years. Religious confessed in this country are as follows: Catholic, Orthodoxy and Protestants. One of the religious practices in of Lithuania and Poland – is way stations of the Cross of calvaries, which consists of places or stations to honour the suffering of Christ and Mary. These places or stations are situated in the open spaces or in the churchyards placed in chapels fit into with pictures, sculptures and when visiting these places prayed and meditated upon their suffering by saying special prayers, singing religious hymns and having special rituals. There are 7 calvaries, now there are 6 in use. Studies of these calvaries have placed a foundation to look at their analogies in Po-

land. The object of this work is the ways of the Cross of Lithuanian calvaries: connections with Poland. The result of the studies are the brought up and substantiated hypothesis that the ways of the Cross of Lithuanian calvaries has been a mirror of the ways of the Cross of Polish calvaries. The ways of the Cross of Lithuanian calvaries was North East European Catholic culture forpost against Protestantism, Orthodoxy, Islam and later – Atheism. Contreformation and other important events during the XVII–XIX centuries had a great influence. It was the time when Lithuania and Poland had as important place in the history of European Catholic Church.